

ТМ	Г. XXVI	Бр. 3	Стр. 423 - 444	Ниш	јул - септембар	2002.
----	---------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 37.034:37.013(497.11)"1900/1941"

Претходно саопштење
Примљено: 28.03.2002.

Јовица Ранђеловић
Филозофски факултет
Ниш

МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ У ПЕДАГОШКОМ СТВАРАЛАШТВУ СРБИЈЕ 1900-1941*

Резиме

Крај двадесетог века и управо сустигле друштвене промене у првим годинама новог столећа у Србији, већ утичу на научни заокрет и у педагогици, као и у другим хуманистичким наукама, подстичу стваралачку научну иницијативу да се у времену које је још увек бременито "свикнутим" социјалистичким педагошким промишљањем, учини истраживачки напор и анализира бар неки од аспеката развоја педагогике у Србији досоцијалистичког периода. Досадашња истраживања у педагогици Србије у периоду 1900-1941, и ако су се, као идеја, зачињала нису сматрана актуелним, корисним, инспиративним за педагошку теорију а ни за наставну праксу школе примерене другој половини века који је управо протекао.

У овом раду чини се покушај научне, систематике педагошких концепција у Србији, које су преко српских педагога, школованих на страни (пре свега у Немачкој), у грађанском периоду, преношене у наш институционални васпитни миље, и то само са аспекта моралног васпитања. С разлогом су морал, моралност и морално васпитање у времену борбе за српску државотворност и опстанак нације, завредели да буду у сржи научног интереса педагога, бројних педагошких провенијенција. Морално васпитање и морално уздизање у време царинског рата, пада династије Обреновић, анексионе кризе, балканских ратова, првог светског рата, прожимали су читаво стваралаштво у педагогици тога времена. Бројна педагошка стремљења у првим деценијама XX века говоре о ангажованој педагогици у Србији. Педагогика "нове школе" неспорно је утицала на васпитање тадашње српке младежи да издржи ратове, буне, сиромаштво и свеколике невоље. Истраживање показује да су се европеизирани утицаји на српску педагогику примали, али је морални развој младих у том добу пројектован с

* Део Експозеа поднетог на одбрани докторске дисертације на Филозофском факултету у Приштини (са седиштем у Блацу) пред комисијом: др Велизар Недовић, ред. проф; др Раденко Круљ, ред. проф; др Радивоје Кулић, ред. проф. и др Драго Пантић, ред. проф.

циљем да се у нове концепте уграде (или сачувају) српски борбени морал, обичаји, традиција и православље.

Кључне речи: морал, моралност, морално васпитање, хербатизам, пестелоцијанство.

"Ако Цвијићевим карактеристикама динарског типа као што су: импулсивност, жив, слободарски дух и богата имагинација, осећајност и склоност ка импровизацијама, охолост, култ према прецима, додамо оне што су вероватно стечене дугом турском владавином као: покорност, понизност и морална мимикрија, издајство, крути традиционализам, "српски инат" и повлачење у себе добијемо просечног Србина до уједињења 1918. године."

Владета Јеротић

Кад се нађемо пред таквим суптилним задатком проналажења корена морално-вредносних одредница што утичу на укупну духовност једног народа на крају stoleћа, излажемо се неизбежној опасности да у прикупљању, сређивању и интерпретацији научних факата не изаберемо репрезентативне изворе, те да нам бројни продукти научног стваралаштва (разгранати по додирним научним системима других наука) могу измаћи и остати у засењеној страни истраживачког проблема. Морално васпитање у Србији у прве четири деценије 20-ог века носи обележја историјског раздобља и битних догађаја у њему, као и ознаке стања развијености педагошке науке, које је увек било коресподентно са друштвеним утицајима који моделују васпитне системе. Као и увек, и на почетку века школа је имала да прати крупне друштвене промене а васпитање (у њој и изван ње) да служи свеопштем националном надахнућу за освајање културних врхова, но и да само добија друштвене подстицаје за сопствено усавршавање.

И тада се говорило о "српском питању" и склопу тобожњих "неразмрсивих" сложених балканских односа. Протичале су последње деценије 19-ог века, а Србија и Црна Гора су прикупљале енергију за сопствено избујавање из балканског крша и ораница, прикупљале народну мудрост и допирајућа грађанска културна струјања изван својих граница, призивајући оживљавање свог латентног херојског морала, да се одбране од освајача и припоје свеопштем европском ходу ка прогресу. Историјске чињенице указују да је српски народ и поред свеколиких сметњи показивао несумњив општи напредак: *привредни* - све већа пољопривредна производња и прерада тих производа, изградња железничке пруге (1884) и *друштвени*: стварање

једног од најфункционалнијих устава (1888), којим су постављени темељи грађанским правима и припремљен улазак у Европу, у време прибављања демократског достојанства, које ће тећи све до првог светског рата.

У науци се почео неговати строг критички метод који није дозвољавао разбуктавање романтичарског националног заноса већ је европским резултатима само придодао националну ноту, не доводећи у питање научна открића која су двадесетих година двадесетог века већ доносила свим земљама Европе убрзани технолошки развој на темељу првих открића тога доба. Историчари тврде да је уклањање са власти властодршца коме су интереси нације били у другом плану, Александра Обреновића, и долазак краља Петра првог-Карађорђевића, означило почетак прве парламентарне демократије у нас, са највишим успоном српског народа на хијерархијској лествици европских демократских достигнућа.

Тако је у образовању Србије крај династије Обреновић, 1903. године условио и поправку школског законодавства 1904. и 1912, а то је време настанка знаменитих дела педагога различитих педагошких стремљења којима се даје замаха за изградњу школског система и школских институција, оних које ће и припремити и пратити друштвено и привредно израстање Србије до почетка првог светског рата.

На концепцију моралног васпитања у томе времену утицаће и анексиона криза, балкански ратови и први светски рат. И у таквим условима Србија је успевала да инвестира у стварање "домородне интелигенције" слањем својих најталентованијих ђака у Беч, Париз, Лапциг и Јену са јасном намером: да постану креативни ствараоци српских националних институција и инспиратори моралног развоја младих у хуманом друштвено-пожељном смислу. У Србији се тада устаје против *једномисленија* у науци, култури, стваралаштву уопште што је охрабривало све оне који су чинили стваралачки потенцијал научника и стручњака. О позитивним изазовима науци, о делатним идејама, о гомилању моралне енергије на добробит Србије у времену 1903-1914 могу се формулисати многи нови истраживачки пројекти, а о постигнућима у морализовању читавог једног народа науком (посебно хуманистичкога карактера), уметношћу и педагошком теоријом (моралношћу подређеној) и васпитном праксом, може се говорити као о узорним доприносима ондашњој Србији, каквим се потоње српске друштвене водеће хијерархије не могу похвалити.

Период од 1918-1941. године обележен је извесним клонућем узавреле моралне енергије у Срба, временском стиском, спољашњим притисцима и њима изазваном несигурношћу, недовољном просвећеношћу и немаштином, што захтева један нови, у педагогици осмишљен, систем моралног васпитања, подобан моралном животу у

миру, намењен хуманизирајућом и демократизујућем расту нове државе.

Уведен у заједницу југословенских народа са надом да ће се створити моћнија заједничка држава, српски народ разочоран исходима рата и страдалништвом убрзо полази путем моралне резигнације коју прате зловоља и завист, лењост и грамзивост и већ типично, задовољавање минималним испуњавањем обавеза што их држава има према свом грађанину.

Но, позитивни трендови предратних српских улагања у школовање појединих српских ствараоца на страни (претежно у Немачкој) плодотворно су снажили српску науку уопште па и педагогику. Поред Јована Цвијића и нешто касније Владимира Дворниковића, Драгише Васића и др. пристигли су и млади српски педагози, следбеници Хербартови: Војислав Бакић, Стеван Окановић, Љубомир Протић али и они који су (такође немачки ђаци) били критички настројени према хербатизму уопште и васпитању моралног карактера као врхунског васпитног циља.

Осетивши, већ у време својих иностраних студија, да Хербартову научну педагогику заплъускују таласи новијих истраживања многих реформских покрета, српски педагози Јован Миодраговић, Сретен Аџић, Војислав Младеновић, Милош Милошевић, Радмило Вучић, Вићентије Ракић, окрећу своју научну оштрицу против доминације хербартизма, који је изворно-немачки и на позицијама пруског морала сатканог од норми, које би пак неприлагођене требало да прихвати и учини их владајућим српска педагогика и српска школа. Тако се створило поприште научних обрачуна различитих концепција хербартовског и антихербартовског учења о моралности, мада треба напоменути да у обема групацијама следбеници европских педагошких доктрина код нас и нису били на самим половима научних крајности или екстремизма. Од друге половине 20-ог века до краја периода који се у овом раду истражује, једној "импортованој" педагошкој концепцији *научне педагогике* (па и моралности у њој) супроставља се народна, традиционална педагогика као средишња сила која је хтела аутентичношћу српске традиције да спречи гашење надилазеће моралне енергије у времену нових искушења, и притајеним сигнаlima Србији да њен узлет у односу на суседе није прихватљив.

Верујући да ће само хербартовска *научна педагогика* донети српској педагошкој мисли теоријски и научни дигнитет, хербартовци и "хербартијанци"¹ су се жестоко залагали и за хербартијанско "изграђивање моралног карактера". Наспрам ових настојања истражава-

¹ По Живојину Ђорђевићу, Хербартовци "умереније струје". Видети: Живојин Ђорђевић, *Историја васпитања у Срба*, Научна књига, Београд, 1985, стр. 84.

ла је у педагошком простору Србије педагошка мисао и дело Милана Ђ. Милићевића, Стеве Д. Поповића па и Милорада Шапчанина на чију педагошку уобичајну традиционалност су све више ослањали своја учења (не би ли се већма разликовали од хербартијанаца) тзв. "српски песталоцијанци", пре свих Јован Миодраговић и Сретен Аџић (па и Војислав Младеновић) респектујући и оно што долази као свеже педагошко откриће Џона Дјуија из Америке и Георга Кершенштајнера и других из Немачке.

Истраживачки поводи

Четири пуне деценије педагошког стваралаштва у области моралног васпитања не пружа велике шансе ни најамбициознијем ствараоцу на успех у изградњи систематизованог, јединственог, прегледа научних педагошких погледа на морал, моралност и морално васпитање. Ипак и оквирна (орјентациона) систематизованост таквих педагошких идеја (и као циљ и као резултат) смисао су истраживачког напора у овом раду. Аналитичко-синтетичке процене телеолошких полазишта у моралном васпитању појединих педагога или читавих група ствараоца су други научни задатак, коме се у овом раду посвећује истраживачка пажња.

Истраживањем се настојало да утврди и да ли постоји и колика је повезаност између друштено-економских прилика и карактера садржаја, па и стила рада (метода, погледа, идеја) педагога у формулисању (и пројекцији остваривања) задатака моралног васпитања, тј. морализовања личности за друштвено-пожељан рад (али, на жалост) и за рат, младих генерација између 1900. и 1941. године.

Задатак истраживача је и утврђивање научних чињеница о стваралачком доприносу моралном развоју младих (на основу доступних извора) мање познатих педагога Србије као што је Павле Чубровић, који је докторирао у Лајпцигу 1911. године, са темом "Die Entwicklung der Moraltugenden" (Моралне врлине), а чија дисертација, нажалост, до данас није преведена на српски језик.

Намера истраживача није била само хроничарско регистровање пројектованог и оствареног у делу сваког педагога, већ покушај проницања у мотиве, циљеве, очекиване исходе, изражене наде и бојазни у вези са пријемом сваког уџбеника или стручне монографије од читаоца, који су издавани у назначеном периоду (а о којима се писало у педагошкој периодици, полемисало у "УЧИТЕЉУ" и другде). Из тих истраживачких настојања јавило се уверење да већина српских педагога који по времену стварања више припадају првим трима деценијама 20-ог века радо прихватају сва научна струјања из оновремене Европе, уз једини (скоро категорички) услов: да не противурече историјској традицији и српском православљу. Они ће чак дозволити трансформацију наставе веронауке и наставу моралних

поука, устаће и против канонизације понашања што га црква захтева, против догматике, против морално-религиозног образовања ученика које је хтело да осмишљава свештенство, али никада неће бити против народносних духовних вредности и изворног православља, против породичног духовног традиционализма (и ако пишу поучне списе типа : "Поуке српској матери"), патријархалног морала, мада су се такви захтеви, са надолазећим утицајима "Нове школе," од њих очекивали. Хербартовци са васпитањем моралног карактера, песталоцијанци са морализујућим формулацијама циља васпитања, и све друге научно-педагошке групе, поштовале су православље као симбол правде и моралне чистоте (дакле као васпитно средство) али не као једино и потпуно надахнуће моралном оформљењу младих, што је својствено само српској педагогици и што се у другим хришћанским конфесијама ређе сусреће. Застој у васпитном раду у оквиру православља и засењивање православних видика који су доспевали из српских манастира, настао је продором грађански тонираних подстицаја са Запада, углавном после друге деценије, када су се операционализовали васпитни идеали и стилови неких од праваца "Нове школе". Зато и не наилазимо на озбиљније студије (код српских педагога различитих научних опредељења у том времену), које су рађене с позиција духовнонаучне педагогике.

Преглед резултата

И док је између 1920. и 1930. год. у Европи забележено велико интересовање за оно што се означава индивидуалним и друштвеним моралним супстратом-за природу и формирање моралности (што су садржаји психологије морала и педагогике, чије је научно средиште морално васпитање), у Србији од почетка века "ломила су се копља" око путева и начина формирања моралног карактера који представља неку врсту националног и васпитног моралног кодекса. Радови Хартшорна у Америци и Пијажеа у Европи били су изван домашаја српских аналитичара о природи моралности, сврси, циљу и задацима моралног васпитања. Говорило се, па и писало, као о друштвено-моралном понашању (владању) у коме удела има и морално знање (интелектуална компонента) и осећање (емоционално афективна страна моралности) и конативно-вољни елементи. У описаним друштвеним околностима нација је и експлицитно и имлицитно, педагогици Србије, у времену 1900-1941, стављала задатак ангажованог и оперативног делања, час у циљу настајања праведне грађанске државе (уз респект духовних и културних особености националних), час у циљу спречавања нестајања оствареног, на путу ка таквој држави. Љубе полемике међу педагозима, теоретичарима моралног васпитања тога времена биле су плод различитих научних прилаза, па и питање престижа сопствене научне концепције, али не и промоција

потпуно супротних гледишта на морално васпитање и као процеса рада на остварењу задатака морализовања нараштаја, и као исхода рада на томе. Педагогика с почетка века ипак је ситуирана у поље неспоредних истоветних националних интереса које је школом ваљало испунити.

Истина, истраживачу се јасно указују скоро полувековне интелектуалне битке изазване пометњама на плану моралних вредности, моралних начела истине, слободе, права, правде и доброте), види се сукоб између националних идеала као моралним вредностима-традицијом постављених захтева, и захтева за јачање грађанске "европејске" морално-аксиолошке" димензије вредновања, нарочито припадника "културно-педагошке" варијанте. Педагози су се сукобљавали на страницама својих монографија и у рубрикама педагошке периодике, кад год се уместо начела правде експонирало начело моћи, ма одакле долазило (споља или изнутра).

Колико су научна становишта и аргументације српских педагога с почетка века биле антиципације модерних ставова у теоријској сфери моралног васпитања данашњице, нека послуже наредне илустрације.

Између европских узора и српске традиције – др Војислав Бакић

Карактер српске педагогике почетком века утемељивао је умерени хербартовац др Војислав Бакић. Промовисао се још 1874.г. у Немачкој одбраном докторске дисертације "*Русовљева педагогика с гледишта филозофске педагогике*". Био је први директор Учитељске школе, први универзитетски професор педагогике у Србији, више пута члан Просветног савета и његов председник, објавио преко две стотине радова, окупио бројне поштоваоце хербартовске науке (такође немачке ђаке) и на тај начин судбоносно утицао на развој српске педагогике 20. века.

Обележја Бакићеве биографије и стваралаштва која га чине посебним су: двојства, поларитети, синтезе и спајања утицаја на његово стваралачко биће. Све форме тих прожимања објективизирале су се у неколико специфичних видова.

- Његов осамдесетдвогодишњи животни век (1847-1929) протекао је у његовом завичају међу прекодринским Србима, али још више с ове стране Дрине, где долази као млад формиран научник пун стваралачке енергије, коју је, онамо, у родном крају кочила аустријска доминација.

- Други поларитет су скоро временски уједначени периоди његовог стваралаштва у два суседна века: првих 30 година стваралаштва припадају 19-ом веку, а скоро исто толико, првим деценијама века који је управо минуо.

- Трећа је биполарност његове научне стратегије у којој уједињује назор "старе хербартовске школе" и открића савремене развојне психологије и биологије, Вунта (Wundt Wilhelm 1832-1920) и Хекела (E.H. Haeckel, 1834-1919).

- Четврто је уграђено двојство у његовој васпитној теорији. Први извори његове научне оријентације су у Хербартовој, Цилеровој и Стојевој "научној педагогици", а други су у темељима српског националног и духовног окружења које чине: традиција, вера и обичаји.

- Пету дијаду чине два равноправна извора садржаја моралности, односно две целине задатака моралног васпитања : 1) непосредно или директно утицање на вољу васпитаника и 2) када се на формирање моралне воље утиче посредством наставног процеса.

- И шеста, доминантна, биполарност је двоструки Бакићев научни значај: 1) он није био "бескрвни" научник, неутрални педагог, већ бескомпромисан у полемици са својим академским противницима што су оспоравали хербартовске идеје у српској педагогици, и 2) истовремено вођа најбројније српске педагошке струје 20-ог века, родоначелник српског просветарства првих деценија 20-ог века, интелектуалац беспрекорних назора, строг према себи и другима, нарочито одговоран и лојалан властима и држави, веран својим хербартијанским узорима.

Из свих изведених двојстава у Бакићевом делу која чине прву образложену српску научну педагошку концепцију, назире се најопштија пројекција ауторовог научног опуса који у главном обухвата:

- изградњу теоријског система националног васпитања и образовања у коме ће се целином изабраних садржаја по европским узорима и методиком васпитног рада припремати висока морализованост и стручност српског нараштаја, и

- коришћење искустава развијених земаља од планирања (пројектовања) до инвестиција у образовање, за морално васпитање којим ће се, пре свега индиректно, обезбедити напредак Србије.

Друго основно обележје Бакићевог стваралаштва у моралном васпитању је исказани смисао за пројектовање друштвено-пожељног односа појединца према друштву, хијерархизовањем вредности у процесу школовања и морализовања. Тако се као предуслов успешног моралног васпитања уздиже национални и духовни интерес коме се подређује чак и српски патријархални, породични морал и православлје и обичаји и веровања, а све то аналитички приказује кроз моралне вредности: истина, слобода, доброта, право и правда којима ће се, истиче стално Бакић, ублажавати негативне црте српског националног карактера, најчешће колеричних обележја. Понирањем у Бакићеве идеје о смислу и циљу васпитног рада у оквиру моралног васпитања може се доћи до следеће поједностављене шеме моралних вредности:

Бакић је свестан и многих мана српског националног моралног карактера, па је чинио покушаје типизирања тих националних мана, које се на основу његових дескрипција могу се овако приказати.

Маниром педагога заговорника идеја права, правде и доброте, Бакић поставља високе захтеве српском грађанину у погледу самосавлађивања и превазилажења афективних стања. Он зна да је у његово време већ било оформљено мишљење многих европских народа о Србима као плаховитим, безобзирним и свирепим војницима, па настоји да читаоцу укаже на ту чињеницу која не иде у прилог српског народа, те јасно наглашава да треба васпитавати српску младеж у издржљивости, самосавлађивању и умерености и да треба избегавати злочине у рату. "Наши непријатељи не сматрају такве злочине као излив сувише раздражљивог темперамента појединих чланова нашег народа, него као знак суровости и необразованости целог српског народа, па из тога изводе да он не заслужује да буде самосталан члан у друштву образованих европских народа, него треба да се потчини другом којем народу, које ће га припитомити и на свој начин образовати те ће онда изгубити своју ману а с њом и друге националне особине."

Из таквих задатака морализовања у образовању читавог једног народа траба да проистекне "ступањ савршенства" у хербартовском смислу. Бакић то сматра моралним начелом којим димензионира ни-

во образовања једне генерације- а које се врши "према приликама и потребама што владају у једном народу или у једној држави."

Он то овако образлаже: "Ако се време развијања и спремања једне генерације рачуна у двадесет година, и време њенога доцнијега самосталног рада такође у двадесет година, онда би требало предвидети резултате те спреме и тога рада после тога времена." "О томе," говори даље Бакић, "треба водити рачуна" при преуређењу школа, нарочито кад нисмо задовољни њиховим успехом.

Ово је, очигледно, врло строг Бакићев приступ раду на моралном уздизању српске нације. Његово стваралаштво о моралном васпитању не мора да се сматра највишим доприносом моралној педагогици код нас (како се понегде твди), али његово поимање моралности је онакво каквог га је време државе "међ' борбама, бунама и ратовима" тражило.

*Интелектуално и емоционално ситуирање моралности
по Стевану Окановићу*

Бакићев следбеник, полетни аналитичар и полемичар др Стеван Окановић (1871-1917), који није дочекао ни крај друге деценије 20-ог века не доживевши новија психолошка открића, заснива моралност углавном на етичко-педагошкој основи, постављајући у средиште моралних вредности: осећања, морално мишљење и моралну вољу. Из већине радова овог аутора потпуно посвећених моралном васпитању (у настави и ван ње) може се систематизовати следеће виђење његове концепције моралности:

Оно што се из овог прегледа не може видети, а што се експлицитније може доживети промишљањем навода Стевана Окановића у већини његових студија јесте да се морални живот човека темељи на односима воље која се изражава кроз моралне идеје, у чијем су пак средишту унутрашње слободе састављене од идеја истине, слободе, доброте, права и правде. Но, и ако живи у времену недиференцираних погледа на моралност (а уз то је схвата слично као и остали хербартовци), у анализи суштине моралног односа појединаца у друштву, говори о улози емоција и о значају мотивације у моралном суђењу, бар исто оноликом колики је и значај когниције. Није немогуће да се фанатични теоретичар Окановић (и ако до таквих извора нисмо дошли и то потврдили) као докторант у Лајпцигу и Јени, сусрео са радовима немачког психолога Липса који први уводи термин *Einfühlung*-"уживљавање", јер је он итекако био пријемчив и за друге, а не само за хербартијанске утицаје. Неспорно је да готово у свим нама доступним радовима овога аутора има скоро савремених схватања алтруистичке мотивације.

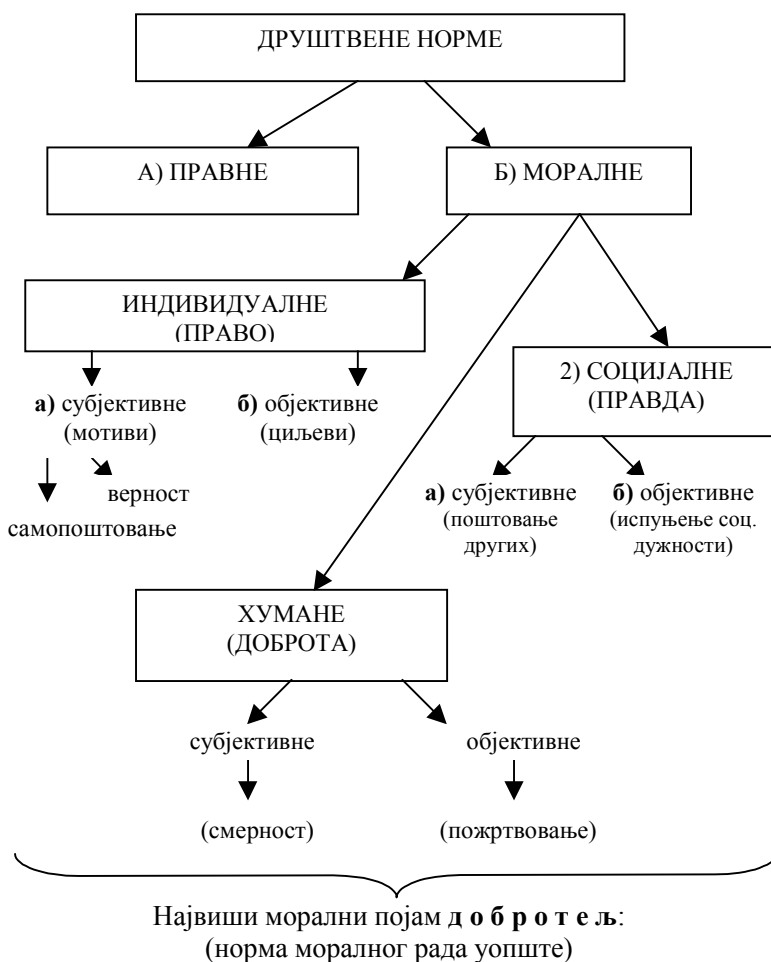
Као и сви умерени хербартовци "педагогију представа" користи у тумачењу генезе човекове моралности. Наглашава да етички развој тече кроз три етапе у процесу формирања моралних појмова: етичко-религијских појмова, појмова моралне сцелисходности и највиших моралних појмова моралних норми по којима се треба владати. Прве објашњава производом притиска на моралну основу споља; то су појмови надређености, унесености у личност (њих би савремени теоретичари моралности назвали "импортованом" моралношћу). Други почивају на моралним радњама - социјалним представама и плод су учиниоачеве² свести о дужностима. Деле се на две категорије: - дужности према себи и дужности према другима. Трећи су моралне максиме поступања са карактеристикама унутрашње субјективне припадности који опредељују моралну аутономију личности. Ови морални појмови (као моралне категорије) ослобођени су сваке везе с индивидуалним опстанком и личном срећом, остварују се само по сили воље властите снаге која је у учиниоачевој свести.

Садржај етичке слободе личности по Окановићу карактеришу следећа својства:

- 1) Ови појмови морају имати једну негативну особину, а то је "одсуство сваке везе са судбином личности која по њима поступа",
- 2) Ови појмови су по садржини једноставни али по обиму свеобухватни јер "одражавају васколико морално поступање појединаца у моралној доследности и целини" и

² Израз "учиниоачева свест" је оригиналан термин Стевана Окановића.

3) "На врху свих моралних појмова био би један једини појам из ове категорије, обимом најшири, саджином најпростији (управо зато је и најсавршенији) и ако најнижи појам: "добродетел" (ваљда добротинитељ - Ј.Р.) или како га је Кант назвао: категорички императив. Он је одредиште и исход сваког моралног рада и поступања јер у облику императива хипотетичког карактера усмерава свако морално делање: "нпр. ако желиш да постигнеш дуг живот, срећу, углед, част и др, то поступај овако!"

Стеван Окановић у студији "Морална аутономија и васпитање" даје неколико кондензованих истина о путу до моралне аутономије. На то се односе следеће генерализације: "Највиши морални појмови морају прожимати васколико убеђење човеково".

То прожимање подразумева да при сваком одлучивању будемо свесни највиших моралних појмова, те да намеравану (предстојећу) радњу одмеримо параметрима тих највиших моралних појмова и донесемо одлуку.

Схватити "да човек који сам себе не пита пре поласка на ма који рад: да ли је то право и да ли је то добро, морално, тај човек нема тог моралног критеријума и ради етички несвесно. Свесност етичка се управо састоји у томе што сваки наш намишљени поступак у духу своје изводимо пред тај морални форум. Ко то не чини тај се не стара о моралној страни свога живота." (л. 34; стр.13)

Највише моралне идеје: право, правда и доброта, постају критеријуми моралног рада - пред њима увек проверавамо судове с моралном позадином. Важно је знати те појмове, хтети да их примењујемо и поступати у складу са њима као моралним максимама. Снага мотивације при моралном поступању зависи од моралног осећања.

Понављањем се учвршћују морална начела (и сви други облици највиших моралних појмова) чиме се омогућује њихова доминација на целом моралном свешћу човековом, односно они постају срж човекове моралне личности.

*Домети и ограничења стваралаштва о моралном васпитању
др Љубомира Протића*

За укупно 25 година разноликог просветно-управно педагошког и наставничког рада Љубомира Протића чија је "Општа педагогика" доживела четири издања и била вишедеценијски уџбеник у Учитељским школама, створен је читав систем моралног васпитања овог типичног српског педагога који не скрива свој национални понос али респектује грађанска гледишта која су струјала са Запада. Његова дела у другој половини века скоро да и нису помињана, због великосрпског национализма кога Протић није скривао. "Ја не бих да говорим о политичкој равноправности јер томе није место овде, а у чему несумњиво не сме бити разлике међу нама. Али кад се у васпитању и настави ређају светли примери, кад се истичу и идеали пожртвовања, херојства, мучеништва, кад се хоће да укаже шта је најсветлије, онда ту не може бити равноправности, јер је у ствари нема, па ма колико по неко тежио за тим. И ван сваке сумње ту се истиче Србија, која све прикупља око себе, која кидајући туђинске ланце ослобађа све. Њене горе, њена поља и дубраве истичу се над свима у целој држави. Равна Мачва је и над Алпима и над Велебитом и над Шаром, у идеалном смислу, а Кајмакчалан у небеса пара, јер на њему је слава, па зато у њ' морају бити упрти погледи свих нас а на првом месту школске омладине." (л. 46; стр. 3)

У општијим погледима на морално васпитање незнатно се разликује од својих хербартијанских предходника и то:

1) у наглашавању потребе да се морално-религиозним садржајима у животу и раду ученика да нови смисао, и

2) у императивним захтевима за многостраним интересима које треба будити код ученика у наставном процесу.

Моралном уздизању подређује целокупно васпитање тј. "васпитање у ужем смислу", а врло одређено се залаже за ученичку самосталност и слободу, и за хумане, равноправне односе ученика и наставника, чега се остали хербартовци имплицитно нису држали.

Павле Чубровић, откриће заборављеног педагошког теоретичара моралног васпитања

Дана 24. фебруара 1911. године на Филозофском факултету у Лајпцигу, одбрањена је докторска дисертација под називом "Die Entwicklung der Moraltugenden" (Моралне врлине) докторанта Павла Чубровића, рођеног у Дапсићима крај Берана, алексиначког учитеља, која је остала недоступна многим генерацијама васпитача преко деведесет година, јер до данас није преведена на српски језик. Ако условно узмемо да је учитељска школа у Србији трајала око пет година, онда је најмање 18 генерација учитеља ускраћено за једну озбиљну студију о моралном васпитању која се и данас цитира у неким радовима немачких стваралаца. Приближно толико је генерација наставника различитог профила које су стасавале, започињале па и завршавале своје наставничке каријере, лишене коришћења једног научног извора и то у времену које је захтевало путоказе ка моралном уздизању, моралном сазревању, учврснају у уверењу да је алтруизам основа етичког и етничког, смисао тежњи за припадношћу нацији и држави. Коришћење тог извора у изради овог рада је обавезивало кандидата да јавности кратко представи основна полазишта, упоришне тачке у студијском проучавању једног посве новог хербартијанца, који је од Хербартове научне педагогике задржао само теоријски оквир као ослонац за потврђивање законитости што из васпитно-образовног процеса произилазе.

Чубровић као и остали хербартијанци поима морални карактер као врхунски циљ васпитања у синтези пет хербартијанских моралних идеја. Ту синтезу, као што је познато, чине најплеменитије особине човека оличене у алтруизму као моралној категорији заснованој на моралној свести и савести о потпуној морализованости. Но, Чубровић се издваја од осталих тананијим алтруистичким конотацијама у третирању моралних врлина нарочито под утицајем еволуциониста.

Обележја која овог аутора чине "новим" могу се овако (табеларно) систематизовати.

	МОРАЛНЕ ИДЕЈЕ	ОСНОВНИ СМИСАО	ПРАКТИЧНИ ЗАДАЦИ ЗА МОРАЛНО ДЕЛОВАЊЕ	СВОЈСТВА	ЦИЉ ВАСПИТАЊА И СМИСАО СВЕГ ВАСПИТНОГ РАДА
А Л Т Р У И С Т И Ч К А О С Е Ћ А Њ А	ДОБРОТА	Чинити добро без материјалних интереса	Чинити добро другима, без изузетака, увек без надокнаде	ИДЕЈЕ 1)Променљиве по садржају непроменљиве по форми 2)Циљ ових идеја су <u>побуде</u> да се чине добра дела 3)Ове идеје поред етичког имају и естетски значај за развој	Савршена личност коју чине: Интелектуално -морална, естетичка и осећајна (емоционална) страна човековог живота МОРАЛНИ КАРАКТЕР као циљ свеукупног васпитања
	САВРШЕНСТВО	Обим и јачина духовног развитка	Теоријско и практично знање и интересовање за збивања у друштву		
	УНУТРАШЊЕ СЛОБОДЕ	Самосталност у изражавању своје природе путем вољних утицаја	Да се смело каже оно што се мисли и да се тежи да се мисли и осећања петворе у дело		
	ПРАВО	Лични, имовински и правни односи човека према другима и друштву	Поштовање приватне својине, свакога, поштовање положаја и угледа других људи		
	ПРАВДА	Казне за рђава и награде за добра дела	Испунити обавезу: рђаво се увек кажњава, добро се увек награђује		

Оригиналан је и у навођењу емпатијских примера из националне историје. Он не искључује могућност угрожавања туђег или сопственог живота из алтруистичких намера. "Стеван Синђелић", наглашава аутор, "да је гледао своју корист могао је да завије чалму, па да иде у турске паше. Међутим, он је ту корист жртвовао националном убеђењу, које га је определило да негира свој живот, палећи кубуром барут у рову на Чегру, само да би очувао утврђење, да Турци не заузму ту позицију." Чубровић овде уводи појам "српско национално опште добро" које стоји наспрам антиутилитарног аргумента-алтруистичког кредо, као крајње позитивног потеза, алтру-

исте: "дело које директ негира учиниочеу егзистенцију". (л. 15; стр. 21) Чубровић се супроставља и самој помисли да утилитарни (у суштини егоистички) мотиви појединца могу, макар и делимично да буду консонантни елементи врхунског етичког чина, чији је плод морални карактер.

Под утицајем Вунта и Мојмана (па и Хекела) Чубровић први међу хербартијанцима, формулише и социјално-моралне законе формирања моралне аутономије и не ослања законитост моралног суђења једино и само на етичке основе. Окоснице тих закона су :

1. срећа друштвене целине условљена је срећом појединца и обратно,

2. срећа зависи од праведног друштвеног реда,

3. морални друштвени ред условљен је распоредом производње и потрошње свију материјалних и духовних добара.

Из ових закона формулисани су етички принципи чијом применом се обезбеђује поступање по морално-пожељном, друштвеном и индивидуалном консензусу.

*Морално васпитање и морално развијање личности
у погледима критичара хербартизма*

Истина није увек на једној страни, а клатно правде указује на исконску аритметичку средину, историјски код моралне свести одређује сутрашњицу и у животу и у друштву па и у науци, и зато је група хербартоваца осетила критичку дистанцу, повијала се пред аргументима новог доба и нове школе што су је из Европе у Србију донели Јован Миодраговић и Сретен Ацић.

Ова двојица педагога са стваралачком снагом у пуном интензитету, у другој деценији 20. века вратила су се са немачких универзитета без чистих образаца добијених од Цилера, Рајна, Стоја и Мазуса... Вођени јаком знатижељом путовали су и анализирали појаве, тражећи егземпларе који се могу применити у Србији, односно у српској педагошкој теорији и наставној пракси. Сигурни да у животу српског народа постоје чиниоци који су одлучујуће утицали на његов опстанак, тражили су ослонце за "отворене системе" васпитања, за дешаблонизацију, и тиме настојали, не само да воде интелектуални дечји развој темпом сваког детета посебно, већ и да га снабдевају племенитим емпатичним осећањима те тако, уместо "кроћења дивље природе" удахњују доброту, истину, самосталност и стваралачку иницијативу својим ученицима и својим хоспитантима. С правом им се учинило да у српском менталитету није врлина брисати традицију, те ће први (Јован Миодраговић) с поносом писати о (неумрлом Милићевићу), а други стварати бисерне "Забелешке" о учи-

тељима и за учитеље. Тамо где је цењени педагог, Милан Ђ. Милићевић³ са својим народносног упутствима стао, почело је усађивање оваплоћене питомине из европских (нарочито немачких) нових педагошких тенденција у модернизацији наставе и васпитања, преко прилагођавања и увођења у српску васпитну реалност елемената, "Школе рада", "Јена-плана" и "Далтон-плана". Тај измењени став према животу пуном рада и томе примереној школи све са циљем поправке "Старе школе", могао се ослањати у Србији на Милићевићеве визије на пољу васпитног рада поткрепљене сентенцама и умотворинама типа:

- Тешко ономе ко никоме не чини добра...,
- Не гледај човеку у одело већ у дело,
- Лети мухе а зими бухе не дају лењивцу живети...⁴

Миодраговић и Ацић нису пожурили у педагошко теоретисање, у уопштавање виђеног, стеченог и доживљеног у ондашњем најразвијенијем делу европског образовања (немачком) већ су готово до своје смрти, стално проверавали која школска иновација може да буде благотворнија за српско педагошко наслеђе и васпитну праксу српске школе. Они су се у својој земљи понашали као "рођени педагози" као ствараоци који не поштују само захуктали тренд науке, већ и богато педагошко наслеђе овде у Србији. Устали су против неподстицајне школе и непродуктивног учења, посебно против притисака и калуца у моралном развоју ма од куда они долазили. Оно што остаје као продукт педагошког учења Миодраговића и Ацића о моралном васпитању чини нам се грандиозним. Обавеза је да се систематизовани ставови о том учењу изложе на синтетички и самерљив начин. Тако ће Јован Миодраговић имплицитно захтевати:

1. Селективно преузимање страних идеја о моралном васпитању, јер оно почива на социјалном искуству које у Србији има посве другачији контекст.

2. За успешно морализовање личности морају јединствено деловати и школа и породица и држава и црква.

3. Морално васпитање мора се применити у тумачењу српске прошлости садашњости и будућности на шта нас овезује наша народна неугасла жеља за истином и правдом.

4. Од свих видова васпитања Миодраговић моралном посвећује 40% својих написаних дела. Захтева побољшање квалитета моралних односа међу људима и једнство српског народа.

5. Учити младеж директним "уживљавањем" да би схватили да све ваља чинити с мером, све на време, све полако, поступно и пома-

³ Милан Ђ. Милићевић стварао је у 19. веку.

⁴ Из "Бачке радости", Милан Ђ. Милићевић, Београд, 1871.

ло, да се пази на чистоту духа, на стрпљење, смотреност, мудрост, истрајност, чврсту вољу, добру нарав, јуначност, скромност, друштвеност, уљудност, умиљатост, искрност, правичност..., све врлине толико потребне за лични, индивидуални и друштвени живот..."⁵

6. Полемисање међу ствараоцима-педагозима треба заменити васпитним радом, учењем, добром вољом чега у српском поднебљу увек може бити.

Наравно, и Јовану Миодраговићу се могу учинити неке замерке као што су:

1. Наглашени фолклористички и популистички елементи емпиризма- уместо педагошки прерађених садржаја за морално национално уздизање.

2. Он спаја модерну европску структуру морала са народном традицијом свога народа, али при том тако различитим људима нуди истоветне путеве моралног развоја.

3. Школу свога времена жестоко критикује, али јој не налази праву алтернативу.

4. Није сачинио ни оквирни, сопствени систем моралног васпитања.

5. Огољене народне пословице и сентеције не могу бити довољне за научно фундаирање моралног васпитања, чему се у Миодраговићево време морало тежити.

6. Требало је сузбити претерани негативизам према васпитању и настави у школи којој је и сам потпуно припадао и даровао јој сопствену, за своје време запажену, и подстицајну васпитно-образовну праксу.

Сретен Аџић и клице моралности у стваралаштву за наставнике

Широко елаборираном осврту на Аџићево старалаштво о моралном васпитању могле би се придодати неколике неспоране значајности које га на овом пољу чине узорним педагошким ствараоцем.

Прво, ником из плејаде педагога који су прибављали педагошка искуства и неговали истраживачки дух двадесетих и тридесетих година 20. века на европским универзитетима, није пошло за руком да овде у Србији (по повратку) просто представи феномен "целовиту личност", без парцелисања по појединим њеним "странама".

У тој целовитости је тражио и проналазио задатке моралног васпитања и то, углавном, на два начина:

1) свеукупним спајањем теорије педагогике са школском праксом у сопственој наставничкој делатности, и

⁵ Јован Миодраговић, Педагогија у Срба, Београд, 1914, стр. 405.

2) разрадом најјачег наставног средства - примера у васпитању, што је најбоље разрешио у српској практичној педагогици и до данашњих дана.

Први је у Алексинцу разрадио идеју, а затим и реализовао пројекат "ВЕЖБАОНИЦЕ" Учитељске школе, видевши у њој неку умањену форму педагогиума који су у Немачкој намењени усавршавању наставничке праксе. Има доказа да је у вежбаоници захтевао потпуну инструктажу будућих учитеља, чији је најтежи део обуке била припрема за усвајање моралних вредности.⁶

Као панслависта и пројугословен гајио је у свом књижевном раду и у својој наставној пракси морал националног заједништва и толеранције. У захтеву: српска школа треба да буде национална школа у којој ће се гајити највећа српска национална идеја о уједињењу српства, не делује националистички јер се мисли на, по први пут, уједињене Србе у Југославији.

У "Учитељким забелешкама" инсистира на моменту моралног сазнања (когнитивистичка страна) у усвајању књижевног стваралаштва, а не запоставља ни морална осећања и моралну вољу (хуманизам и племенитост као алтруистичке особине). Говори о ступњевитости моралног васпитања: први степен - емоционална; други степен - интелектуална; трећи степен - практична, којој посвећује највећу пажњу. Стваралачка енергија Сретена Ацића била је импозантна. Поред стручних монографија он бира, мери и проналази најсјаније сентенце из домаће и стране књижевности о сузбијању егоизма и неговању несебичности у васпитању. И данас се у манастиру Враћешница брижно чува његова збирка од осам хиљада афоризама, бисера мудрости, вечно актуелних и увек употребљивих у практичној педагогици и методици васпитно-образовног рада.

Српска педагогика на почетку новог миленијума потражиће подстицаје за узлет у морализовање свога нараштаја ако открије педагошко благо прошлости прекривено забором и брисањем грађанског и досоцијалистичког периода. Синтеза или педагошка ветикала у теоријској педагогици Срба онемогућавана је антагонизмима, српским неслогама, као симболима сопствених историјских недаћа. Век који је минуо обележен је честим зачетцима пораза и промашаја али и Српским епопејама, војевањима. Морал и моралност су Србима били клице надахнућа, правде и смелости. Ред је да коначно постану узрочници народне мудрости и да се моралним не сматрају само посезања за голим сечивом и страдање за "далека поколења", већ истрајна усмереност Православљу и правди, достојанству и Богобо-

⁶ Умео је да се невичним учитељима који нису успевали да пронађу и прикажу моралну вредност наставним садржаја захвали на улози учитеља – ментора и да их избаци из вежбаонице.

јажљивости. Стваралаштво педагога првих деценија двадесетог века - досоцијалистичког периода - обилује узорима које су поратни просветни политичари хтели да замагле и учине нам их недоступним. Кад смо их срели и упознали почели су да бивају мотивишући спој оригиналног (националног), прогресивног демократског и либералног, што од културно развијених долази.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ацић М. Сретен, Извештај управитеља Мушке Учитељске школе у Јагодини, "Просветни гласник", св. 1, Београд, 1900.
2. Ацић М. Сретен, Пример у моралном васпитању, "Просветни гласник", св. 1,2,3, Београд, 1902.
3. Ацић М. Сретен, Потреба интерната (Извештај Алексиначке учитељске школе 1906-7), Алексинац, 1907.
4. Ацић М. Сретен, Васпитачеве забелешке, Београд, 1909.
5. Ацић М. Сретен, Годишњи извештај Мушке учитељске школе јагодинске од 1899. до 1915. године. (У десет књига), Београд, 1920.
6. Ацић М. Сретен, Увод у науку о васпитању, Јагодина, 1998.
7. Бакић Војислав, Један поглед на српску просвету у почетку XX века, Просвета, бр. 10, Крагујевац, 1901.г.
8. Бакић Војислав, Писмо уреднику "Учитеља" поводом чланка "Педагогика на нашем универзитету", Учитељ, Београд, 1906. стр. 808.
9. Бакић Војислав, Српско родољубље и отачествољубље, Београд, 1910.г.
10. Бакић Војислав, Морални живот у рату и миру, Београд, 1920.г.
11. Бакић Војислав, О потреби да алекисначка Учитељска школа постане Педагошка академија, Педесет година Учитељске школе, Алексинац, 1921.г.
12. Бакић Војислав, Општа педагогика, Београд, 1897.г.
13. Бакић Војислав, Посебна педагогика с нарочитим обзиром на гимназијску методологију, Београд, 1901.г.
14. Цветковић Ж. Милица, Развој моралног схватања код деце, "Учитељ, Н° 10, Београд, 1938.
15. Чубровић Павле, Die Entwicklung der Moraltugenden, (Развој моралних врлина) Лајпциг, 1911.г.
16. Чубровић Павле, Основи педагогије, Београд, 1922.г.
17. Деспотовић Петар, Историјска педагогика, Београд, 1902. год.
18. Ђорђевић Јован, Неки проблеми моралног васпитања у нашој педагошкој теорији и пракси, "Педагогија", Београд, 1963.
19. Ђурић Милош, Путеви ка Ничеу, Српска књижевна задруга, Београд, 1993.
20. Ђурић Милош, Историја хеленске етике, Београд, 1963.
21. Марјановић Александра, др Вићентије Ракић (У књизи: Седамдесетпет година катедре за педагогију), Београд, 1967.
22. Милићевић Ђ. Милан, Краљевина Србија – Београд, 1884.
23. Миочиновић Љиљана, Когнитивни и афективни чиниоци у моралном развоју, Просвета, Београд, 1988.
24. Миодраговић Јован, Народна педагогија у Срба, или како наш народ да васпита пород свој, Београд, 1914.

25. Миодраговић Јован, Школе у Србији, "Просветни гласник", бр. 3, Београд, 1900.
26. Миодраговић Јован, Предавање у основној школи из науке хришћанске о Божићу, "Просветни гласник", бр. 10, Београд, 1903.
27. Миодраговић Јован, Педагогика на нашем универзитету, "Учитель", бр. 8, Београд, 1908.
28. Миодраговић Јован, Милан Ђ. Милићевић, "Учитель", бр. 9, Београд, 1908.
29. Миодраговић Јован, О васпитању, "Босанска вила" (XXIX годишњица), Сарајево, 1910.
30. Младеновић Војислав, О основи науке о васпитању, Београд, 1922.
31. Младеновић Војислав, Педагошке расправе и чланци, Београд, 1931.
32. Младеновић Војислав, Општа педагогика, Београд, 1936.
33. Недовић Велизар, Педагошки погледи Јована Миодраговића, Врњачка Бања, 1981.
34. Окановић Стеван, О мару или интересу у васпитању, Београд, 1901.
35. Окановић Стеван, Осећање и воља (једна страница из педагогијске психологије), Ниш, 1893.
36. Окановић Стеван, Истина о научној педагогији (одговор Г. Сретену Хаџићу), Учитель, Београд, 1901.
37. Окановић Стеван, Морална аутономија и васпитање, Учитель, 1909.
38. Окановић Стеван, Општа педагогика, Београд, 1909.
39. Поповић Бошко, Увод у психологију морала, Београд, 1973.
40. Протић Љубомир, Педагогика, Београд, 1910.год.
41. Протић Љубомир, Педагогика, Београд, 1919.год.
42. Протић Љубомир, Педагогика, Београд, 1924.год.
43. Протић Љубомир, Практична педагогика, Београд, 1926.год.
44. Протић Љубомир, Педагошка питања, књига I, Београд, 1914. год.
45. Протић Љубомир, Педагошка питања, књига II, Београд, 1922.год.
46. Протић Љубомир, Педагошка питања, књига III, Београд, 1925.год.
47. Протић Љубомир, Педагошка питања, књига IV, Београд, 1928.год.
48. Тешић Владета, Морално васпитање у школама Србије од 1832-1878, Београд, 1967.
49. Тешић Владета, Др Вићентије Ракић, личност, рад, педагошке идеје, Београд, 1981.
50. Вучић Радмило, Основи педагогике, Београд, 1934.

Jovica Randelović, Niš

THE ETHICAL EDUCATION IN SERBIAN PEDAGOGY BETWEEN 1900-1941

Summary

The end of the XXth century and the newly accomplished from the very beginning of the century, have already initiated a scientific turn both in pedagogy and other humanities and have encouraged, in the period still loaded by the

accustomed socialistic pedagogy thoughts, a scientific creative effort in analyzing at least a few aspects of the development of Serbian pedagogy from 1900-1941, having been conceived only as ideas, were considered neither actual, useful nor inspirational ones for the pedagogy theory and practice appropriate to the XXth century school needs.

This paper tries to offer a scientific systematization of pedagogy concepts in Serbia during bourgeois period which were introduced into its institutions of education through the Serbian pedagogues educated abroad (in Germany, at the first place), and it includes only the aspects of ethical education. Undoubtedly, moral and moral education were worth being centres of scientific interests and numerous pedagogic proveniences during the Serbian struggle for the national state and national existence. Moral education and moral upbringing during so-called "customs war", the fall of the Obrenovics' dynasty, the annexation crisis, the Balkans wars, the first world war, greatly permeated the whole creative work in the field of pedagogy of the time. The numerous pedagogy works from the first decades of the XXth century bear witness to existence of contemporary pedagogy, in Serbia. "The New school" pedagogy had certainly influenced the education of the Serbian youngsters of that time to endure wars, rebellions, poorness and various hardships. The research points out at the European influences upon the Serbian pedagogy, but it also brings out the tendency of incorporation some values such as Serbian combat morale, customs, tradition and Orthodoxy into these new concepts, while projecting the moral development of the young at that time.

Key words: morals, morality, the ethical education, the Pestalozzian approach, Herbartism.